

Βιβλίο Α

Δημοκρατία και φιλοσοφία

Απ' τους δυο μας ποταμούς, θα γευτεί μια νύχτα
η έρημος καρπούς

Διονύσης Σαββόπουλος – Τσάμικο

Θα ξεκινήσουμε την αναζήτησή μας αντίστροφα, εξετάζοντας πρώτα τον στόχο (με βάση ποιο μέτρο σύγκρισης είναι η δημοκρατία το βέλτιστο πολίτευμα), για να ορίσουμε, στη συνέχεια, ως «δημοκρατία» το πολίτευμα που καλύπτει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο αυτό το μέτρο.

Ως προς τι είναι άραγε η δημοκρατία το «λιγότερο κακό» πολίτευμα; Όσον αφορά τη λήψη ορθών αποφάσεων; Ως προς την άμβλυνση των ανισοτήτων; Μήπως είναι προαπαιτούμενο της ελευθερίας σε μια κοινωνία; Αυτά πολύ συχνά προτείνονται ως προφανείς αλήθειες από δημοκρατικούς ανθρώπους.

Ίσως, λοιπόν, η οικονομική και πολιτική ισότητα να είναι ο εγγενής λόγος της υπεροχής της δημοκρατίας. Σπόρος αυτής της θέσης υπάρχει ήδη στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα, όπου στον τρομερό διάλογο με τον Θρασύμαχο, ο Σωκράτης επιχειρηματολογεί ότι σκοπός της ευνομούμενης πολιτείας πρέπει να είναι η προστασία των αδυνάτων από τους ισχυρούς. Αυτό το καθήκον, κατά κάποιον τρόπο, προϋποθέτει ένα δημοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης¹, αφού οι ολιγαρχίες και οι μοναρχίες θα έβαζαν τον λύκο να φυλάει τα πρόβατα. Είναι, όμως, από μόνη της η οικονομική ισότητα των πολιτών δείγμα δημοκρατίας; Η Σοβιετική Ένωση και τα λοιπά κράτη του υπαρκτού σοσιαλισμού είχαν για σημαία τους την οικονομική ισότητα και δικαιοσύνη, αλλά υπάρχει τεράστιο χάσμα απόψεων σχετικά με το αν η δικτατορία του προλεταριάτου συνιστά πρότυπο (λαϊκής) δημοκρατίας ή κεκαλυμμένη απολυταρχία. Κι αυτό γιατί, για μία ακόμα φορά, διαφορετικοί άνθρωποι εννοούν πολύ διαφορετικά πράγματα όταν χρησιμοποιούν τον όρο «δημοκρατία».

Εξάλλου, η γνώμη ότι οι (δυτικού τύπου) δημοκρατίες έχουν μια εγγενή ικανότητα λήψης σωστών αποφάσεων προκρίνεται ως προφανής από συγκεκριμένους (δυτικού τύπου) δημοκράτες, οι οποίοι συγκρίνουν την οικονομική ανάπτυξη των δυτικών κοινοβουλευτικών πολιτειών με λιγότερο ανεπτυγμένα απολυταρχικά κράτη. Όμως, πέραν της εγγενούς δυσκολίας της ένα προς ένα σύγκρισης

1 Παρόλο που ο ολιγαρχικών πεποιθήσεων Πλάτωνας δε κατέληξε σ' αυτό το συμπέρασμα.

κρατών με πολύ διαφορετικές αφετηρίες, ιστορικές διαδικασίες και γεωπολιτικές/γεωγραφικές πραγματικότητες, το επιχείρημα αυτό ως απόλυτος κανόνας για την ιεράρχηση των πολιτευμάτων έχει ένα πολύ βαθύτερο πρόβλημα: Αν η λήψη των σωστότερων δυνατών αποφάσεων είναι το απόλυτο μέτρο σύγκρισης των πολιτευμάτων, τότε τι θα γίνει αν μια μέρα η τεχνητή νοημοσύνη προχωρήσει τόσο πολύ ώστε, αποδεδειγμένα, να μπορεί να παίρνει αποφάσεις πολύ καλύτερες από οποιοδήποτε ανθρώπινο σύστημα διακυβέρνησης; Θα παραδίδαμε τότε την πολιτική εξουσία στα χέρια αυτής της Τεχνο-Πυθίας; Διαισθητικά, η απάντηση είναι ένα εμφατικό *όχι*.

Ένα από τα σημαντικότερα βιβλία επιστημονικής φαντασίας του εικοστού αιώνα, το *Τέλος της Αιωνιότητας* του Ισαάκ Ασίμοφ (1979) θέτει έναν παρόμοιο προβληματισμό. Στο μυθιστόρημα αυτό παρουσιάζεται μια απόλυτα αλτρουιστική οργάνωση χρονοταξιδευτών, η «Αιωνιότητα», που έχει την ικανότητα και την αποστολή να κάνει αλλαγές στον Χρόνο ώστε να δημιουργήσει τη βέλτιστη πραγματικότητα για την Ανθρωπότητα, με βάση τον νόμο «το μέγιστο καλό για τον μέγιστο αριθμό ατόμων». Με άλλα λόγια, έχουμε μια ομάδα ανθρώπων που βάζουν το καλό της Ανθρωπότητας πάνω απ' όλα και έχουν τις πληροφορίες και την ικανότητα να λαμβάνουν τις άριστες αποφάσεις για αυτή. Κάτι σαν διασταύρωση της Τεχνο-Πυθίας, που αναφέραμε πριν, με τον παντογνώστη Δαίμονα του Λαπλάς.

Η Αιωνιότητα είναι, λοιπόν, κατά κάποιον τρόπο, ένα νοητικό πείραμα για τη λήψη των αποφάσεων. Παρά, όμως, τον ιδεατό Ανθρωπισμό της, στο τέλος, ο κεντρικός (αντι)ήρωας αποφασίζει ότι η Αιωνιότητα πρέπει να καταστραφεί, όχι λόγω κάποιου σκοτεινού λόγου ή κάποιου μακιαβελικού «κακού σκοπού» (όπως μας έχει συνηθίσει το Χόλυγουντ) αλλά απλούστατα γιατί και μόνο η ύπαρξη της Αιωνιότητας «έκανε την ανθρωπότητα μαλθακή, την αποθάρρυνε από ρίσκα και τελικά από το να σκέφτεται οραματικά»².

2 Παρόμοιο προβληματισμό θέτει, μεταξύ άλλων, και το μυθιστόρημα του σερ Άρθουρ Κλαρκ «*Οι Επικυρίαρχοι*», όπου τον ρόλο των πεφωτισμένων αρίστων παίζει μια αλτρουιστική φυλή εξωγήινων.

Το παραπάνω μυθιστόρημα είναι ένα καλό νοητικό πείραμα, μια πηγή για σκέψη ότι ίσως η (συλλογική) λήψη αποφάσεων δεν είναι στόχος (να βρούμε ως κοινωνία την καλύτερη δυνατή λύση στα προβλήματά μας) αλλά *αυτοσκοπός*. Η δημοκρατία με συμμετοχική λήψη των αποφάσεων είναι βέλτιστο πολίτευμα, όχι γιατί οδηγεί ντετερμινιστικά σε βέλτιστες αποφάσεις, αλλά γιατί εκπαιδεύει τον λαό να σκέφτεται. *Η δημοκρατία είναι το υπέρτατο σχολείο.*

B. Η δημοκρατία ως προαπαιτούμενο της παιδείας

Για να καταλάβουμε πώς προκύπτει η παραπάνω θέση, ας αναλογιστούμε για λίγο τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν καινούριες δεξιότητες ή γνώσεις. Σύμφωνα με τις ανακαλύψεις της σύγχρονης νευροεπιστήμης (Dooidge, 2007), ο ανθρώπινος εγκέφαλος είναι *πλαστικός* και όχι στατικός, όπως εικαζόταν. Έτσι, ανάλογα με τις ανάγκες του, συγκεκριμένες δεξιότητες και διεργασίες αυξάνουν ή μειώνουν το αποτύπωμά τους στον εγκέφαλο. Με άλλα λόγια, οι διάφορες δεξιότητες ανταγωνίζονται για χώρο και φαϊά ουσία.

Για παράδειγμα, σε ασθενείς ή τραυματίες που χάνουν την όρασή τους, το γιγαντιαίο δίκτυο νευρώνων που ήταν πρότινος αφιερωμένο στη συλλογή και επεξεργασία εικόνων, όντας πλέον άχρηστο, απορροφάται βαθμιαία από άλλα νοητικά δίκτυα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, λόγου χάριν, τη λαϊκή σοφία ότι οξύνονται οι υπόλοιπες αισθήσεις. Άλλες μελέτες έχουν δείξει ότι η συνεχής χρήση του διαδικτύου για την ανάκτηση πληροφοριών μειώνει την ικανότητα βαθιάς προσοχής, και έτσι η μνήμη ατροφεί (Firth, Torous, & Stubbs et al., 2019) μιας και χάνει την πρακτική της σημασία.

Ό,τι δεν χρησιμοποιείται χάνεται, λοιπόν. Ποιες, όμως, δεξιότητες και νοητικές διαδικασίες επιλέγει ο καθένας μας να ενισχύσει; Συνήθως —αν όχι πάντα— επιλέγουμε να ασχοληθούμε με *ό,τι είναι αναγκαίο, καθώς και με ό,τι μας ευχαριστεί*. Για παράδειγμα, η ενασχόληση με τις πλέον σύγχρονες επιστημονικές μελέτες είναι κάτι που σχεδόν εξολοκλήρου επαφίεται σε επιστήμονες και μηχανικούς (για τους οποίους αυτή η ενασχόληση είναι αναγκαία για την ερ-

γασία τους), καθώς και στους ανθρώπους με ισχυρή αίσθηση περιέργειας, η οποία τους προκαλεί ευχαρίστηση όταν μαθαίνουν κάτι καινούριο. Αντίστοιχα, για να γίνει κάποιος δεξιότεχνος στο πιάνο, πρέπει να αφιερώσει πάμπολλες ώρες στη μελέτη του, παίζοντας κομμάτια και διαβάζοντας αρμονία, άρα κάτι τέτοιο θα συμβεί μόνο αν αυτή η ενασχόλησή του είναι αναγκαία (π.χ. αν πρόκειται για επαγγελματία πιανίστα) ή ιδιαίτερος ευχάριστος.

Με βάση τα παραπάνω, *πώς μπορούμε, λοιπόν, να αυξήσουμε το επίπεδο της παιδείας ενός λαού;* Δυστυχώς, κατά γενική ομολογία, η τυπική εκπαίδευση ανά τον κόσμο δεν είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική στο να καλλιεργεί την περιέργεια των παιδιών και να δημιουργεί φιλομαθείς πολίτες με κριτική σκέψη. Στο Κεφάλαιο 2 θα συζητήσουμε πιο διεξοδικά πώς αυτό μπορεί να βελτιωθεί, αλλά, σε κάθε περίπτωση, είναι απίθανο να αναπτύξουμε ένα σύστημα εκπαίδευσης που να καταφέρνει να δημιουργεί πολίτες με την περιέργεια ενός Σωκράτη ή ενός Ντα Βίντσι.

Αν, λοιπόν, δεν μπορούμε (εύκολα) να καταστήσουμε την παιδεία, την ορθή σκέψη και την επιστημονική θεώρηση ευχάριστη ενασχόληση για όλους τους πολίτες, μήπως πρέπει, με κάποιον τρόπο, να τις καταστήσουμε *αναγκαίες*;

Εδώ έγκειται το μεγάλο προσόν της δημοκρατίας: Η διαβούλευση για τα προβλήματα της κοινότητας και τις πιθανές λύσεις τους, η συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων και η συνδιαμόρφωσή τους, δηλαδή η πρακτική της δημοκρατικής λήψης αποφάσεων, δίνουν κίνητρο στον καθένα να σκέφτεται. Και όταν ο μέσος άνθρωπος αρχίζει να σκέφτεται για τα κοινά, εκπαιδεύει τον εγκέφαλό του να σκέφτεται σωστά και για άλλα θέματα. Για του λόγου το αληθές, στο Κεφάλαιο 1 θα αναρωτηθούμε μαζί με τον Κορνήλιο Καστοριάδη αν ήταν τυχαίο ότι η δημοκρατία και η φιλοσοφία αναπτύχθηκαν ταυτόχρονα στην αρχαϊκή και κλασική Ελλάδα.

Γ. Τι είναι δημοκρατία;

Πριν κλείσουμε αυτή την εισαγωγή, ας συλλογιστούμε λίγο το δεύτερο ερώτημα που θέσαμε στην αρχή, δηλαδή *τι εννοούμε όταν λέμε*

«δημοκρατία». Ο όρος έχει χρησιμοποιηθεί —σχεδόν κανιβαλιστεί, θα έλεγα— από εντελώς διαφορετικές πολιτείες ανά τους αιώνες και σημαίνει πολύ διαφορετικά πράγματα ανάλογα με τα συμφραζόμενα. Τι κοινό έχουν, φερειπείν, η Αθηναϊκή Πολιτεία, η Ρωμαϊκή Δημοκρατία (SPQR), οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, η Δ' Γαλλική Δημοκρατία και η Λαϊκή Δημοκρατία της Κούβας; Σχεδόν κανείς δεν θα δεχτεί ότι όλες ανεξαιρέτως οι παραπάνω περιπτώσεις είναι ή ήταν δημοκρατίες, αλλά πιθανότατα διαφορετικοί άνθρωποι θα επέλεγαν διαφορετικά υποσύνολα από τα παραπάνω παραδείγματα ως «κατ' ουσίαν» δημοκρατίες.

Σύμφωνα με ό,τι είπαμε παραπάνω, στο βιβλίο αυτό θα θεωρήσουμε ως μέγιστο μέτρο για κάθε πολίτευμα ό,τι ωθεί τους πολίτες να χρησιμοποιούν το μυαλό τους και να οξύνουν την κριτική τους σκέψη, την περιέργεια, τη φιλομάθεια και συνεργατικότητα τους.

Αυτό απαιτεί μια σειρά από πράγματα: Να μπορούν όλοι να συμμετέχουν στη λήψη των αποφάσεων (το σώμα των πολιτών να ταυτίζεται, κατά το δυνατόν, με το σώμα της κοινωνίας) και η συμμετοχή να γίνεται κατά τον ουσιαστικότερο δυνατό τρόπο, δηλαδή όποιος πολίτης θέλει να μπορεί να συμμετέχει στην επιλογή των θεμάτων που θα συζητηθούν, στη συζήτηση, σύμφωνα με την αρχή της ισηγορίας, να συνδιαμορφώνει τα (νομο)σχέδια, να ψηφίζει και να έχει λόγο για το πώς η διαδικασία της λήψης συμμετοχικών αποφάσεων μπορεί να βελτιωθεί.

Το μοντέλο αυτό είναι, φυσικά, μια ιδανική μορφή αυτού που συνήθως αναφέρεται ως «άμεση συμμετοχική δημοκρατία». Για να αφαιρέσουμε κάθε ίχνος αμφισημίας και να αποφύγουμε τον πολυφορεμένο τίτλο της «δημοκρατίας», στο βιβλίο αυτό θα αναφέρουμε το παραπάνω πολίτευμα απλά ως *Ύημοκρατία*. Το αρχικό *ανάδελτα* (∇) έχει αντικαταστήσει εδώ το «Δ», γιατί το μοντέλο αυτό έχει εξ ορισμού τους πολλούς, τον δήμο, στην κορυφή, έχει, δηλαδή, τη δομή ανεστραμμένης πυραμίδας (∇).

Σε αυτό το βιβλίο, λοιπόν, θα δούμε πώς η άμεση συμμετοχική δημοκρατία —η Ύημοκρατία— οδηγεί σε μεγιστοποίηση της συλλογικής ευφυΐας (Βιβλίο Α'), αλλά και πώς μια τέτοια πολιτεία θα μπορεί να λειτουργεί, παρά την τρομερή πολυπλοκότητα του σημερινού κόσμου (Βιβλία Β' και Γ').

Θα αρχίσουμε τη συζήτησή μας με τη σημασία της Δημοκρατίας ως ρωμαϊκής οδού της φιλοσοφίας, της κριτικής σκέψης. Πώς, με άλλα λόγια, η αέναη συζήτηση, συνδιαμόρφωση και συναπόφαση που την αποτελούν δίνουν το απόλυτο και *αναντικατάστατο* κίνητρο για την καλλιέργεια του ορθού λόγου, της ρητορικής και της ενσυναίσθησης.

Στη συνέχεια, θα παρουσιάσουμε ένα γενικό μοντέλο (συμμετοχικής άμεσης) Δημοκρατίας, ονόματι «e-πνύκα», τόσο σε επίπεδο βασικών αρχών όσο και με αναλυτικό παράδειγμα (Βιβλίο Β').

Στο Βιβλίο Γ' θα δούμε πώς ένα τέτοιο μοντέλο είναι δυνατόν να κλιμακωθεί πέρα από τα όρια του δήμου ή της κοινότητας και να σκεπάσει, δυναμικά, ολόκληρη την ανθρωπότητα, στο πλαίσιο μιας *Δημοκρατικής συμπολιτείας*.

Τέλος, στο τελευταίο μέρος αυτού του πονήματος (Βιβλίο Δ'), θα διαλογιστούμε πάνω σε κάποια ειδικά θέματα και ερωτήσεις που συχνά ανακύπτουν σε συζητήσεις περί της Δημοκρατίας και της σχέσης της με τις «μεγάλες δυνάμεις» της σύγχρονης εποχής.

Με λίγες μόνο εξαιρέσεις, τα τέσσερα Βιβλία που αποτελούν αυτό το σύγγραμμα μπορούν να διαβαστούν αυτόνομα. Έτσι, αν κάποιος θέλει να επικεντρωθεί μόνο σε κάποιο κομμάτι αυτού του *Οδηγού Χρήσης της Δημοκρατίας*, μπορεί απλά να διαβάσει τα αντίστοιχα κεφάλαια που τον ενδιαφέρουν και —αν αργότερα βρει τον χρόνο και τη διάθεση— να επιστρέψει για μια πιο ενδελεχή ανάγνωση ολόκληρου του βιβλίου. Σε κάθε περίπτωση, εγώ ως συγγραφέας θεωρώ μεγάλη τιμή τον οποιονδήποτε χρόνο και φαιά ουσία που ένας αναγνώστης θα αποφασίσει να αφιερώσει στο βιβλίο αυτό. Ευχαριστώ πολύ, φίλε αναγνώστη, και ελπίζω οι επόμενες σελίδες να σου φανούν χρήσιμες, ενδιαφέρουσες και —ίσως— ψυχαγωγικές.

